

**БИОЕТИКАТА В ПРОГРАМАТА НА ФИЛОСОФСКАТА СПЕЦИАЛНОСТ
(10 ГОДИНИ ОТ ОСНОВАВАНЕТО НА МАГИСТЪРСКА ПРОГРАМА
„ИНТЕГРАТИВНА БИОЕТИКА“ ВЪВ ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ НА
СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“)**

ВАЛЕНТИНА КЪНЕВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

vkaneva@phls.uni-sofia.bg

**BIOETHICS IN THE PROGRAMME OF THE PHILOSOPHICAL SPECIALTY
(10 YEARS SINCE THE ESTABLISHMENT OF THE GRADUATE PROGRAMME
“INTEGRATIVE BIOETHICS” IN THE FACULTY OF PHILOSOPHY, SOFIA
UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”)**

VALENTINA KANEVA

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Abstract

The article outlines the achievements in the field of bioethical research and education since the establishment of the Graduate Program in Integrative Bioethics in the Faculty of Philosophy of the Sofia University in the academic 2011/2012 year. It focuses on the specific features of the context relevant to the development of bioethics in Bulgaria as well as on the challenges for the future of bioethics in the time of pandemic.

Keywords: bioethics, bioethics and philosophy, integrative bioethics, bioethical research, bioethical education.

През изминалата 2020 г. се навършиха 50 години от публикуването на статията на американския биохимик и онколог Ван Ранселър Потър „Биоетика, наука за оцеляването“. Книгата му *Биоетика, мост към бъдещето* излиза през 1971 г., а това е годината, в която е основан Института за човешка репродукция и биоетика към Университета на Джорджтаун (Potter, 1971). Споменавам тези познати факти, не за да обговарям историята на наименованието „биоетика“ и споровете около него [1]. Името на Потър сравнително рядко се среща в нарасналата и твърде разнородна литература в областта на биоетиката днес. Проектът му за изграждане на връзки между знанието на

естествените и хуманитарните науки, изследващи феномена на живота, както и за глобална биоетика, с която си пробива път ново съзнание и нравственост, нови ценности в планетарен мащаб, често е разглеждан като идеалистичен и утопичен, въпреки призивите за разширяване на хоризонта, в който се разглеждат проблемите на живота и новите формации в областта на знанието, които преминават установените дисциплинарни граници.

В по-голямата си част биоетическите изследвания от последните десетилетия са насочени не към взаимовръзките в екосистемата – в търсене на решения, които биха позволили оцеляването на живота на земята, и на човека сред другите живи същества, както предлага Потър, а са с по-тесен фокус върху етическите проблеми в полето на медицината и биологическите науки, свързани най-вече с медицинските изследвания, с въвеждането на нови технологии и с проблемите на клиничната практика. Визията на Потър за биоетика, критична към алианса на наука, технологии и политика, е всъщност много различна от технологично инспирираните идеологии на трансхуманизма [2].

Мащабното изследване на Албърт Джонсън за възникването на американската биоетика очертава три основни сфери на активност, с които е обвързана биоетиката като академичен и обществен проект – научните изследвания върху етическите и социалните измерения на проблемите, свързани с развитието на биотехнологиите и медицината, активното участие в академични и обществени дискусии, изграждането на структури и работата в комисии на различни нива, съпроводено с разработване на въпросите около вземането на решения в практиката - както за отделни случаи, така и по отношение на регламенти и политики в научните изследвания, здравеопазването, и др. (Джонсън, 2011).

Тези развития са оценявани по различен начин, а критиките са насочени както към теоретичните основания и доминиращата методология в американската биоетика, така и към по-тесния обхват на изследванията и загубата на критичния потенциал в преценката на действия и практики, обвързвани с процесите на институционализация и професионализация в областта на биоетиката (Sherwin, 2011). Свидетели сме действително на неравномерно развитие в глобален мащаб, при което различни проблеми излизат на преден план в различни региони на света. Пандемията от последната година изостри погледа за неравномерности в развитието и крещящи

неравенства и несправедливост по отношение на условията на живот и достъпа до здравна грижа на милиони хора по света, без засега като че ли да е налице потенциал за ефективни наднационални действия, които биха могли да доведат до решение на проблемите.

***

Магистърската програма „Интегративна биоетика“, открита през учебната 2011/2012 година във Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ е първата магистърска програма по биоетика у нас [3]. Тя не е обвързана с целите на медицинското образование, а разчита преди всичко на изследванията на философията и етиката, и на тези на социалните науки, и си поставя за цел насърчаването на изследванията в областта на биоетиката у нас. Основният екип на програмата е от философската специалност, но в нея са представени различни дисциплини, а в рамките на курсовете вниманието е насочено към връзките между дисциплините, твърде съществени за заниманието с биоетиката [4]. В програмата от самото начало участват колеги и от други университети с приносни изследвания в областта на биоетиката [5]. Фокусът върху стимулирането на изследванията в областта на биоетиката продължава да бъде най-важен и към този момент с оглед на необходимостта от натрупването на знание, развиването на компетенции и пренасянето им в конкретни области на практическия живот – в образованието, здравните и социалните грижи. Постигане, свързано с програмата е и самото формиране общност от изследователи, ангажирани с проблемите на биоетиката.

Всъщност изследователската работата в Софийския университет в областта на биоетиката започна доста по-рано: с първия курс по биоетика от академичната 2005/2006 година, въведен от Валентина Кънева за студентите от философската специалност, с магистърските тези на студенти от програмите „Практическа философия“ и „Социални изследвания на пола“, както и с успешните дисертации, разработени в Катедрата по логика, етика и естетика в пресечните полета на феминистката теория и биоетиката. От магистърските тези бих искала да спомена текстовете на: Петър Наков, „Теологически аргументи за ценността на човешкия живот в съвременните биоетически дискусии“ от 2008 г.; Ирина Георгиева „Природата, човекът, техниката. Критика на антропоцентризма и проект за етика на бъдещето при Ханс Йонас“ от 2010 г.; Любослава Костова

„Пренаталната диагностика: репродуктивни права, проблеми и перспективи“ от 2011 г., някои от които прераснаха по-късно в дисертации. Сред първите дисертации се открояват тези на Ралица Георгиева „Моралната общност – феминистки и екологични провокации“ от 2008 г. и на Ася Асенова „Морални проблеми при оплождане ин витро“ от 2009 г., осъществени под научното ръководство на проф. Недялка Видева. В рамките на проекта „Автономия и биоетика“ към НИС на СУ „Св. Климент Охридски“ през 2009 г. бяха преведени основни текстове, а през 2010 г. се състоя и една първа конференция по темата за автономията в биоетиката с участието на проф. Томас С. Хофман от Университета в Хаген [6]. От 2009 г. започна и работата върху уебсайта за биоетика [7].

Структурата на програмата по биоетика, планирана първоначално като обща програма между няколко университета в Югоизточна Европа и в Германия, бе разработена в рамките на международен проект от 2010 и 2011 г., ръководен от проф. Анте Чович от Университета на Загреб и проф. Валтер Швайдлер от Католическия университет в Айхщет. Обща програма не бе открита, но извършените в рамките на проекта проучвания послужиха като основа за подготовката на магистърската програма в Софийския университет, а по-късно и на докторантската програма по биоетика в рамките на изградения през 2014 г. Център за върхови постижения в Хърватия. Работата по този проект бе предшествана от поредица инициативи, насочени към създаване на международна мрежа за развитието на биоетиката в региона на Югоизточна Европа и на идеята за една интегративна биоетика, която обединява множество различни перспективи в рефлексията си върху условията за живот и живота на човека в обкръжаващата го среда, върху технологичната инвазия и общия ни живот с другите, върху съхраняването на свободата на човешкото съществуване. Сред тях особено важни за установяването на партньорства в региона бяха международните конференции по биоетика, първата от които бе проведена през 2004 г. в Дубровник, Хърватия [8]. В нея участваха изследователи от Германия, Хърватия, България, Гърция, Словения, Босна и Херцеговина. За постигането на тази цел допринесоха и придобилите много голяма популярност през годините Лошински дни на биоетиката.

Международна инициатива, тясно обвързана с програмата на магистърската програма в Софийски университет, е лятното училище по биоетика, провеждано от 2012 г. и досега в рамките на проекта „Биоетиката в контекст“, ръководен от проф. Томас

Сьорен Хофман от Университета за дистанционно обучение в Хаген [9]. Основни партньори по този проект са проф. Ставула Цинорема от Университета в Крит, ръководител на междуфакултетния Център по биоетика, както и на единствената до този момент в Гърция магистърска програма по биоетика в Университета на Крит, доц. Хрвое Юрич от Факултета по философия и социология на Университета в Загреб, години наред пряко ангажиран с инициативите в областта на биоетиката в Хърватия, понастоящем ръководител на Центъра по интегративна биоетика, доц. Валентина Кънева, ръководител на МП „Интегративна биоетика“ в Софийския университет, проф. Теодорос Пенолидис от Философско–педагогическия факултет на Солунския университет. В последните години в екипа бе включен проф. Михаел Фухс от Католическия Университет в Линц, Австрия, дълги години работил в Института за наука и етика към Университета на Бон, Германия, където е основан и Германския референтен център по етика в биологичните науки (DRZE), както и колеги от Сърбия, Босна и Херцеговина и Албания. Първото международно лятно училище бе проведено в Берлин през 2012 г. С подкрепата на деканското ръководство на Философски факултет четвъртото лятно училище през 2017 г. бе проведено в ТД „Китен“ на Софийския университет.[10] През юни 2021 г. предстои провеждането на осмото лятно училище, като за трети път то ще състои в Академията за политическо образование в Тутцинг, Германия, със съдействието на проф. Михаел Спикър и финансовата подкрепа на DAAD. В периода от 2012 до 2021 година в летните училища са взели участие около 30 студенти и докторанти от Философския факултет на Софийски университет.

Сред успешно завършилите магистърската програма „Интегративна биоетика“ студенти са: Надя Георгиева „Морални проблеми в трансплантационната медицина и донорството на органи“, 2013 г. (научен ръководител: проф. д-р Христо Тодоров); Радина Велчева „Етически проблеми при лечението със стволови клетки“, 2013 г. (научен ръководител: доц. д-р Станка Христова); Изабела Христова „Майчинство „без граници“ в една епоха на възможности“, 2014 г. (научен ръководител: д-р Ася Асенова); Маргарита Габровска „Стигматизираното тяло – от Древна Атина до съвременен Ню Йорк /Дискурсивно-етически анализ/“, 2014 г. (научен ръководител: доц. д-р Ина Димитрова); Таня Калчева „Етични изисквания при клинични изпитвания на лекарствени средства“, 2015 г. (научен ръководител: доц. д-р Валентина Кънева); Александър Бандеров

„Обогатяване на биоетичния дебат относно автономия и невробиологични подобрения чрез Лаканианската психоаналитична парадигма“, 2016 г. (научен ръководител: д-р Стоян Ставру); Аглая Денкова „Граници на неприкосновеността: изследвания с ембриони и ембрионални стволови клетки“, 2017 г. (научен ръководител: доц. д-р Валентина Кънева); Антония Григорова „Етичните решения в медицинската практика. Специфика и приложимост на моделите за етичен анализ и взимане на решения в лечебното заведение“, 2018 г. (научен ръководител: проф. д-мн Силвия Александрова-Янкуловска); Кристиан Христов „Стигма и (неравнопоставеност при осигуряване на лечение: етични аспекти на отношенията между лекари и ХИВ- серопозитивни пациенти“, 2018 г. (научен ръководител: доц. д-р Валентина Кънева); Иван Иванов „Връзката между човека и машината в медицината на бъдещето“, 2020 г. (научен ръководител: доц. д-р Ина Димитрова); Констанс Хесапчиева „Предизвикателства и възможности на сурогатното майчинство“, 2020 г. (научен ръководител: проф. д-р Недялка Видева); Христина Георгиева „Автономия по време на пандемия“, 2021 г. (научен ръководител: доц. д-р Валентина Кънева). Безспорен успех са и първите две дисертации на студенти в програмата – на Маргарита Габровска „Етически аспекти на специализираната институционална грижа: палиативни грижи за деца“, защитена през 2018 г., и на Аглая Денкова „Етически и социални измерения на човешкото генно инженерство“, защитата на която предстои през юли 2021 г.

С магистърската програма в голяма степен е обвързана и инициативата, подета от доц. Стоян Ставру, развита като проект към Фондация за развитието на правосъдието, за провеждане на годишни конференции по биоетика и биоправо у нас. Проведени в периода 2013-2020 г. са следните конференции: „Тяло и достойнство“ (2013), „Етични и правни граници на медицинската грижа“ (2014), „Човекът в биоетичните и биоправните регулации“ (2015), „Биоетика и биоправо – модерни практики и политики на бъдещето“ (2016), „Моделиране на живота: биоетични и биоправни хоризонти на съвременната медицина и технологии“ (2017), „Тяло и права“ (2018), „Норми и предизвикателства“ (2019), „Живот и регулации“ (2020)[11]. Конференциите целят интензифициране на академичния и обществен дебат по въпросите на биоетиката и на правната регулацията в областта. В тях активно се включват членовете на преподавателския екип на програма, студенти и докторанти, както и специалисти в различни научни области. И в курсовете

на магистърската програма, и в тези конференции става въпрос и за едно гражданско образование и за насърчаване на гражданската активност по въпросите, които засягат разработването и приложението на технологии с огромен потенциал за промяна в индивидуалния и социалния живот. Важни теми на биоетиката бяха представени в рамките на цикъла дискусии „Биоетика и биоправо“ в периода 2012-2014 г., организиран от Стоян Ставру в Червената къща, с водеща Ирина Недева, както и в поредицата радиопредавания „Правото в нови води“ в БНР от 2014 до 2016 г.[12].

У нас все още са налице трудности по отношение на диалога между представителите на различни научни дисциплини и слаба координация между активно ангажираните с образование в областта на медицинската етика и биоетиката. Не са много и съвместните инициативи между колегите от звена, в които се предлага образование в областта на философията и етиката, и социалните науки, медиците, които преподават медицинска етика и биоетика, представители на Българския център по биоетика, Българския лекарски съюз и други заинтересовани организации [13]. Макар обучението по медицинска етика да е задължителен компонент в медицинското образование, липсва целенасочена национална програма за стимулиране и развитие на изследвания и на образованието по медицинска етика и по биоетика за медицинските специалисти отвъд университетския курс на обучение по медицина.

Отвъд образователните програми, все още не е осъзната необходимостта и не са предприети целенасочени политически действия за информационни и образователни инициативи в областта на биоетиката, както и за инициране на обществен дебат по въпроси, които засягат биотехнологиите и технологичните въведения в медицинската практика. В България до този момент не е основана национална комисия или съвет по био/етика, каквито са налице в повечето европейски страни. Между националните съвети и комисии в Европейския съюз отдавна са установени форми на обмен и международно сътрудничество, в които България не участва, тъй като не е изградила съответни структури. Тези съвети изпълняват различни функции, по-важните от които са свързани с извършване на проучвания на проблеми в определени области, етически анализ на действия и практики, информиране на обществеността, инициране на дискусии със заинтересовани участници, изработване на препоръки относно правни регулации и политики.

Показателно е, че в двете национални комисии по етика у нас - Етичната комисия по трансплантация, създадена в чл. 12 от Закона за трансплантация на органи, тъкани и клетки, както и в Етичната комисия за клинични изпитвания, предвидена в чл. 103 от Закона за лекарствените продукти в хуманната медицина (ЗЛПХМ), няма специалисти по етика, а това поставя под въпрос капацитета на тези комисии да решават въпроси от етическо естество, както и основанията те да бъдат наричани „етични“. В това отношение няма как да не бъде отбелязано сравнително ниското ниво на разбиране у нас за етиката като част от една философска култура и за необходимостта от образование, насочено към придобиването ѝ. Това се отнася с пълна сила и за практическите измерения на етиката, тъй като и в интердисциплинарните изследвания на съвременните приложни и професионални етики, в които се търсят решения на специфични етически проблеми, става въпрос за етически анализ на действия, за разгръщане на аргументи, които почиват на съответни теории, както и за овладяване на един философски инструментариум – понятия и методи за анализ и аргументация.

През 70-те и 80-те години на миналия век биоетиката се оформя като област на изследване именно във връзка с необходимостта от по-задълбочено осмисляне и от по-широка академична и обществена дискусия по въпросите, свързани с научните изследвания и с технологичните нововъведения в областта на биологичните науки и медицината. При основаването на етически комисии на различни нива се търси представителство на различни дисциплини, но дейността на тези комисии е важна с оглед на етическия анализ, даването на гласност на критически аргументи, а така и за съхраняването на критичната функция на етиката по отношение на действия и практики. При това не бива да бъде омаловажавана опасността под наименованието „етичен“ да се легитимират идеологии и интереси, които нямат нищо общо с етиката, а въпросите за отговорността и смисъла да бъдат подменени с въпроси за властта и ползата (Pöltner, 2019). Дейността на тези комисии е важна с оглед на етическия анализ, обсъждането на социални следствия на въвежданите биотехнологии, по-широкото включване на засегнати в дебатите, а в редица случаи и за гарантиране на прозрачност в процеса на вземане на решения и отчетност в обществени програми и политики.

Настоящата обзорна статия бих искала да завърша с поглед върху някои от предизвикателствата, с които се сблъскахме в условията на пандемията и които вероятно

ще повлияят дневния ред на биоетиката в следващите години. Водещи списания в областта констатира нарастване на броя на публикациите в последната година, но и необходимостта от преподреждане на приоритетите. Извънредното положение по безопасен начин изведе на преден план в изследванията въпроси, свързани с управлението, с медицинско- политическата власт и биополитиката [14]. То насочи вниманието обаче и към етиката в клиничната практика и в дейностите, свързани с общественото здраве, както и към ускоренията в областта на научните изследвания. Проблемите, свързани с достъпа до здравна грижа за голяма част от нуждаещите се от нея по време на пандемията, са сред основните проблеми, които трябва да бъдат подробно анализирани, а наложените в първите месеци от пандемията приоритети, насочени изцяло към интензивната медицина, следва и бързо да бъдат коригирани.

Тепърва ще се анализира и работата на здравните организации и служби по идентифицирането на заплахите, бързината и начините на предоставяне на събраната информация и нейната достоверност, адекватността на препоръките, отправени към националните държави и адекватността на мерките, предприети от тях. Тепърва ще бъдат направени и изводи за състоянието на здравните системи и за капацитета им да изпълняват основни функции по опазването на здравето, както и ще бъдат констатирани отклонения. Тези изследванията би трябвало да включват и анализ на действията на основни действащи лица – правителства и здравни служби, политици и учени, но и на медиите в условията на пандемията.

Всъщност ситуацията с пандемията показва колко е важна етиката на всички нива – за отношенията ни с другите, за изграждането на доверие в институциите, но и за нетърпимостта по отношение на некомпетентността в управлението, защитата на частни интереси, грубото и цинично погазване на правила... В условията на пандемия бе поставена под въпрос способността на медиите да работят в името на ценности и обществен интерес, а не на корпоративни интереси. Въпросите на отговорността на обществените медии и за медийната свобода заслужават особено внимание. Въпросите за отговорността на учените пред обществото също са от огромна важност – съвсем не само с оглед на безотговорното публично поведение на не малко „експерти“, които скрители зад цифри и статистика, се оказаха неспособни да видят човешкото лице на проблемите. Отговорността на науката обаче е и много по-обхватна в настоящия момент

с оглед на мощния тласък, който бе даден на научните изследвания в определени области.

През последната година като че ли само за кратко осъзнахме, че сме живи същества - в много отношения уязвими и зависими - осъзнахме уязвимостта, която стои в основата на всяка етика, и само за кратко останахме при важните въпроси на съществуването ни, след което вероятно ще ги предадем на забравата, и непоучили се от ситуацията, отново ще се впуснем в надпреварата за бъдещето, в която - ако залагаме на изкуствен интелект и друг вид технологично усилване, без да разчитаме на развитието на естествения си интелект и на моралната си чувствителност, лесно, бързо и ефективно бихме могли и да изличим човека и човешкото [15].

БЕЛЕЖКИ

[1] За наименованието и историята на възникването на биоетиката: **Джонсън, А. Р.** (2011). *Раждането на биоетиката*. С., ИК КХ – Критика и хуманизъм; **Христова, С.** (2009). Биоетиката в контекста на приложната етика. – В: *Етиката в света на биотехнологиите*. В. Търново, Фабер; **Кънева, В.** (2013). *Граници на биоетиката*. С., УИ „Св. Климент Охридски”, 13 – 54.

[2] Тематичните броеве на водещото в областта на биоетиката списание *Bioethics* са показателни за посоката на изследванията през последните години. Технологично инспирирани в голяма степен са и по-нови изследвания в областта на една космическа етика, а темата за изчезването на човека е обявена като тема на специален брой на списанието *Bioethics* за 2022 г. Вж. <https://onlinelibrary.wiley.com/journal/14678519>, последен достъп на 31.05.2021 г.

[3] Представяне на програмата на уебсайта на Философски факултет: https://www.unisofia.bg/index.php/bul/universitet_t/fakulteti/filosofski_fakultet/specialnosti/magist_rski_programi/filosofski_fakultet/specialnost_filosofiya/integrativna_bioetika

Условията за прием на студенти за учебната 2020/2021 година са достъпни тук: https://ma.su-phls.info/?page_id=57 последен достъп на 31.05.2021 г.

[4] В програмата за периода 2011-2020 г. участват: доц. Валентина Кънева, проф. Стилиян Йотов, проф. Димитър Денков, доц. Владимир Теохаров, проф. Недялка Видева, доц. Васил Видински, доц. Огнян Касабов, доц. Анна Бешкова, гл. ас. Лидия Кондова, доц. Галина Гончарова от Философски факултет, проф. Гинка Генова, чл. кор. проф. Румен Панков, гл. ас. Меглена Китанова от Биологически факултет, доц. Костадин Нушев от Богословския факултет на Софийския университет, проф. Христо Тодоров от НБУ, доц. Станка Христова, доц. Стоян Ставру, д-р Гергана Мирчева от БАН, проф. Силвия Александрова Янкуловска от МУ-Плевен, доц. Ина Димитрова от ПУ „Паисий Хилендарски“.

[5] На колеги от БАН дължим първите изследвания в областта на биоетиката у нас. Вж. **Проданов, В.** (1988). *Биоетика*. С., Наука и изкуство, както и **Христова, С.** (1999). *От Франкенщайн до Доли. Морал и изкуствена прокреация*. С., ИК „Христо Ботев“.

Не бих могла да не спомена поне част от публикуваните след 2011 г. книги: **Димитрова, И.** (2012). *Пренатална диагностика и биополитика в България*. С., Изток-Запад; **Кънева, В.** (2013). *Граници на биоетиката*. С., УИ „Св. Климент Охридски“; **Христова, С.** (2014). *Биоетичните решения*. С., Авангард Прима; **Ставру, С.** (2014). *Видения в кутията на Пандора. Биоправо*. Кн.1 и кн. 2, С., Феней; **Александрова-Янкуловска, С.** (2015). *Клинична етична консултация*. Български кардиологичен институт; **Ставру, С.** (2016) *Недееспособността на физическите лица. Съвременни предизвикателства*. С., Нова звезда 2016, публикувана и на английски език: <http://books.challengingthelaw.com/wp-content/uploads/2016/10/00.-Nedeesposbnostta-na-FL-Final-Full-ENG.pdf>, Ставру, С. (2017). *Човешкото тяло между въплътеността и конвенцията. Съвременни перспективи*. С., Сиела; **Мирчева, Г.** (2018). *(А)нормалност и достъп до публичността: социално-институционални пространства на биомедицинските дискурси в България (1878-1939)*. С., УИ „Св. Климент Охридски“.

[6] Вж. сборниците *Автономия и биоетика*, ч. 1 и ч. 2, съст. В. Кънева (2011). С., ИК КХ – Критика и хуманизъм. На Ина Димитрова дължим превода на книги на Албърт Джонсън и Ювал Ноа Харари, както и на статии по конкретни проблеми в областта. Дело на Валентина Кънева и Ирина Георгиева са преводите на статии на Ханс Йонас, показателни за дебатите от 70-те и 80-те година на ХХ век в САЩ и важни с оглед на гледни точки и позиции в биоетиката и днес. Вж. **Йонас, Х.** (2006). *Гностицизъм, екзистенциализъм и нихилизъм. Към онтологическото основание на една етика на бъдещето. Понятието за Бога след Аушвиц. Един еврейски глас*. Семинар 333. С., ИК „Св. Иван Рилски“ (Текстът „Към онтологическото основание на една етика на бъдещето“ е достъпен на: <http://philosophy-bioethics.eu/wp-content/uploads/2010/11/Към-онтологическото-основание-на-една-етика-на-бъдещето.pdf>); Кънева, В. (2007). Към понятието за отговорността в етиката на Ханс Йонас. – В: *Траектории на етиката*. Съст. Н. Видева, С., УИ „Св. Климент Охридски“, с.171–183.; Йонас, Х. (2014) Защо модерната техника е предмет на етиката. В: *Philosophia*, 6/2014, с. 49-57, достъпен на: <https://philosophia-bg.com/archive/philosophy-6-2014/why-modern-technics-is-subject-of-ethics/>; Йонас, Х. (2017). Свободата на научното изследване и общественото благо. – В: *Християнство и култура*, бр. 120/2017, с. 19-30, достъпен на: <http://www.hkultura.com/news/detailed/1698>.

[7] Уебсайтът за биоетика на студентите от Философски факултет съдържа полезна информация относно списания, институции, декларации и конвенции, нормативни документи в областта на биоетиката, студентски разработки и линкове към актуални публикации: <http://philosophy-bioethics.eu>.

[8] Проектът „Биоетиката в контекст“ на страницата на Университета за дистанционно обучение в Хаген, Германия: <https://www.fernuni-hagen.de/bioethik/en/>

Доклади от лятното училище, проведено в Ретимно през 2013 г. са публикувани в: *Synthesis Philosophica*, vol. 30, 2015. Достъпни са на:

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=13107&lang=en

Публикувани досега са два сборника с доклади: *Integrative Bioethik: Grundlagen und Konkretionen*. Zusammengestellt von T. S. Hoffmann. (2017). Hagen, FernUniversität in Hagen; *Philosophy and Life Sciences in Dialogue. Theoretical and Practical Questions*. Proceedings of the IV. International Summer School Bioethics in Context. Ed. by T. S. Hoffmann and V. Kaneva. (2019). Sofia, St. Kliment Ohridski University Press.

През 2019 г. колегите от Университета в Хаген отбелязаха 10-годишнината от работата в областта на биотиката в специално издание: *Zehn Jahre Integrative Bioethik an der FernUniversität in Hagen*. Достъпно е на:

https://www.fernuni-hagen.de/bioethik/docs/10_jahre_integrative_bioethik.pdf

[9] Информация за конференциите, проведени от 2004 г. до 2011 г. година в Хърватия съдържат следните обзорни статии: Тодоров, Хр. (2004). Кога му е добре на магарето или за състоянието на биотиката в Южна и Югоизточна Европа. – В: *Християнство и култура* 12, с. 82 – 87; Кънева, В. (2006). Първи и Втори Югоизточноевропейски форум по биотика (16 - 18 юни 2005 г. и 15 – 17 юни 2006 г., Република Хърватска). – В: *Социологически проблеми*, кн. 1 – 2, с. 400 – 403; Кънева, В. (2009). Биотиката и културните различия. – В: *Философски алтернативи*, кн. 4, с.193 – 200.

[10] Сборници, които съдържат докладите от тези конференции: *Bioethik and kulturelle Pluralität. Die südosteuropäische Perspektive*. Hrsg. von A. Čović, T.S. Hoffmann (2005) Academia Verlag, Sankt Augustin; *Integrative Bioethik*. Hrsg. von A. Čović, T.S. Hoffmann (2007) Academia Verlag, Sankt Augustin; *Wert und Würde der nichtmenschlichen Kreatur*. Hrsg, von W. Schweidler (2009) Academia Verlag, Sankt Augustin; *Integrative Bioethik und Pluriperspektivismus*. Hrsg. von A. Čović (2010) Academia Verlag, Sankt Augustin; *Bioethik-Medizin-Politik*, Hrsg, von W. Schweidler (2012) Academia Verlag, Sankt Augustin; *Bioethik und Bildung*. Hrsg, von W. Schweidler, Zeidler, K. W. (2014) Academia Verlag, Sankt Augustin.

[11] Програмите на проведените от 2013 г. до 2020 г. Национални конференции по биотика и биоправо са налични на професионалния правен сайт на Стоян Ставру „Предизвикай правото“, достъпен на адрес: <https://www.challengingthelaw.com/iniciativi/nacionalni-konferencii-bioetika-i-biopravo/>, последен достъп на 31.05.2021 г. В електронното издание „Предизвикай правото“ са публикувани много от докладите, изнесени на тези конференции през годините. Докладите от конференцията от 2014 г. са публикувани в сборника: *Етични и правни граници на съвременните медицински грижи*. Съст. В. Кънева, С. Ставру (2015). С., УИ Св. Климент Охридски“.

[12] Видеозаписи на дискусиите могат да бъдат открити на сайта на електронното издание „Предизвикай правото!“: <https://www.challengingthelaw.com/iniciativi/arhiv/diskusii-bioravo/>. Аудиозаписите от предаванията са достъпни на адрес: <https://www.challengingthelaw.com/iniciativi/arhiv/v-novi-teritorii/>. Част от тях са публикува в Ставру, Ст. (2016). *Правото в нови територии. Правни и етични предизвикателства в ерата на свръхтехнологиите. Разговори с Ирина Недева*. С., Нова звезда.

[13] Сред малкото инициативи в тази посока са националната конференция по етика, проведена през 2007 г. (Вж. *Етиката в българското здравеопазване*. (2007) Маринова, Е., С. Попова. (Съст.). С., ИК „Симел”); Дните на биоетиката, провеждани в МУ-Плевен; националната конференция „Етика и технологичен риск“, проведена през 2019 г.

[14] Вж. специалния брой на списание *Етически изследвания*, бр. 5, кн.3/2020 на тема „Етика и ограничения“, ред. Емилия Маринова, достъпно на <https://jesbg.com/>, както и брой 19 на тема „Извънредната 2020“ на списанието *Пирон*, водещ броя: Стилиян Йотов, достъпен на: <https://piron.culturecenter-su.org/category/19/>

[15] Вж. критиката на Гадамер по отношение на експертността, научното колонизиране на жизнения свят, както и написаното по отношение на актуалността на Аристотелово разбиране за *фронесис* в: Гадамер, Х.-Г. (2009) *Наследството на Европа*. С., ИК КХ-Критика и хуманизъм.

ЛИТЕРАТУРА

Джонсън, А. Р. (2011). *Раждането на биоетиката*. С., ИК КХ - Критика и хуманизъм.

Potter, V. R. (1971). *Bioethics. Bridge to the Future*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Sherwin, S. (2011). Looking Backwards, Looking Forwards: Hopes for Bioethics' next twenty-five years. In: *Bioethics*, Vol. 25, Number 2, pp. 75 – 82.